

Harmadiknak a *továbbélés fogalmának* tisztázását látja szükségesnek. A továbbélés, mint Calasso előadásából láthattuk, jellegzetesen német jogtörténeti kategória, melyet azonban a gráci professzor már csak lényeges fenntartásokkal tart érvényesíthetőnek. Nevezetesen a továbbélést semmiképpen sem tartja a római jog egészére alkalmazhatónak, és valahogyan úgy képzei el, hogy a római jog egyes elemei váltakozva el-, majd ismét feltűnnek a koraközépkornak, a feudális Európa kialakulásának századai-ban. Ennek következtében a továbbélés egyáltalában nem állhat ellentétben a receptio történelmi tényével. Ami azt jelenti, hogy a továbbélés csak parciálisan, sporadikusan fogadható el, és a birodalom egész területére általános érvénnyel bíró jelenségnek egyáltalában nem tekinthető. Az erre vonatkozó vizsgálatok köréből azonban szerinte ki kell zárni az olyan, mint mondja, önkényes jelenségeket, mint Cola di Rienzo XIV. századi kísérletét, a Lex de imperio Vespasiani felújítását, a római nép felségjogainak biztosítása érdekében. És bármennyire pesszimistának tartja Besta „persistenza”-elméletét, igen szükségesnek látja, hogy az eddiginél behatóbb kutatás tárgyát képezze a birodalmi, provinciális és népi jog, valamint a korai egyházjog is. Mindezeket a kutatásokat még területileg is jobban kell differenciálni. Itáliát, a nyugat-gót és meroving birodalom területeit, de ugyanúgy a kelet-római birodalmat, a szláv népek által lakott hajdani római jog-területeket, valamint Egyiptomot is ilyen szempontból ismételtelen és részletesen vizsgálat alá kell venni. A középkori jogi kultúra sok kérdésének tisztázását csak ezektől a vizsgálatoktól lehet várni.

MEZEY LÁSZLÓ

E. EWIG :

DAS FORTLEBEN RÖMISCHER INSTITUTIONEN IN GALLIEN UND GERMANIEN

(Rel. VI. Suppl. 561—598. 1.)

Germania és Gallia viszonya a római jogi institutiókhöz csak úgy tárgyalható egységben, ha a politikai egységüket jelentő meroving birodalom történeti keretei között maradunk. Ewig e hajdani római provinciákkal kapcsolatban nem a római jog egészének továbbélő érvényéről, hanem csak egyes, a birodalmi jog által szabályozott tisztségek, hivatalok új politikai és — tegyük hozzá — társadalmi keretek közötti felbukkanásáról szól.

Bár kétségtelen, hogy a meroving királyság megszervezésében a galliai és germániai, de főként az előbbi római vagy romanizált szenátor-nemesség elég tevékenyen részt vett, a meroving királyi udvar hivatalai között a római központi hivatalokból egyet sem találunk. Mint Ewig is megállapítja, a meroving udvar méltóságai az ógermán házi tisztségekből eredeztethetők. Bizonyosan római eredetű a kancellária.

A germán királyok kancelláriája azonban nem a császári hivatal mintájára alakult ki, hanem a helytartókéét utánozta. A peres eljárás és ítélelhozatali formula, a *Placita* sem a római bírósági jegyzőkönyvek, hanem zsinati akták hatását mutatja. Ezzel szemben az oklevél bizonyító erejéről kialakult felfogás germán eredetű. A *Corroboratio* mindenesetre ekkor alakul ki, római oklevelekben nyoma sincs.

Ewig azonban — úgy látszik — nem a meroving központi hivatalok és méltóságok rómaiságában látja a voltaképpeni problémát, hanem a római provinciális tisztségek átvételében és átformálásában. Ilyen vonatkozásban elsőnek az egyik legfontosabb későrómai állami hivatal, helyesebben tisztségviselő, a *comes civitatis* jön számításba. A római *comes* (a *civitas*, vagyis erődített hely parancsnoka) a Merovingoknál közigazgatási főtisztségviselővé lesz. Joghatósága eleinte ugyan csak a letelepített kiszolgált katonák („*laeti*”) coloniáira terjed ki, később az egész, provinciává alakuló *civitasra*, beleértve a királyi birtokokat is.

A *comes* katonai előjárója a *dux*. A római *duxok* a határtartományok katonai parancsnokai voltak. A Merovingoknál is kezdetben ilyen a jellegük, később egy-egy katonai terület parancsnokságát kapják meg. Több *comes* állott ugyan alattuk, de azért a *ducatu*s külön nagyobb igazgatási egységgé, tartományná már csak azért sem fejlődhetett, mert a *dux* — a *comes*szel ellentétben — sohasem lett közigazgatási funkcionárius.

A meroving gazdasági tisztségviselő a *domesticus* volt. Közvetlen folytatója-e a római procuratornak, bizonytalan.

A most felsorolt tisztségek a meroving államrendszer alkotóelemei közé tartoztak. Ugyanezt a burgund-provençal patriciátusról és a provençal prefektusi intézményről nem lehet elmondani.

Ami az egyház szerepét illeti, Ewig szerint ez a római jog áthagyományozásában jelentősebb, mint a meroving királyságé. Megtartotta a római tartományi beosztást és felhasználta a késő római közigazgatás formáit és tapasztalatait. A római nyilvános iskola pótlásáról is gondoskodott, és nagy része volt a meroving város kifermálásában. E. Fournier (*L'origine du vicaire général*... Paris, 1940) eredményeire támaszkodva fejtegeti ezután, hogy az ókeresztény notáriusok nem valami kancelláriaszzerű szervezetbe tartoztak, hanem mint más kisebb klerikusok (lectorok, acolythusok) az egyes templomokhoz voltak beosztva. Nem csupán okleveleket és leveleket foglalnaztak, hanem mindenfajta aktákat, krónikákat és más irodalmi emlékeket is. De ezen kívül még jogtanácsosi és jószágkormányzói tisztségeket is betöltöttek.

A jegyzői és scriptori rend sorsa, kialakulásától kezdve — mint Hajnal István legutóbb kimutatta — a nyilvános iskolázás ügyétől elválaszthatatlan. Dél-Galliában viszont még a VII. században is sophisták, tehát nem egyháziak tanították a római jogot. De ugyanebben a században, mint a *Formulae Marculfi* ajánlásából kiténik, a párisi püspöki iskolában az *Ars Notaria* is előadásra került. Írásbeliség és iskola, jegyzőség és irnokság az antikvitásban a városi élet elmaradhatatlan, szükségszerű jelenségei, bizonyos mértékig megformálói is. Mivel pedig az egyház az iskolázást és az írásbeliség irányítását kezébe vette, nem csodálatos, hogy a meroving város, a *civitas*, erősen egyházas karaktert kapott. Már a későrómai kortól kezdve a klérus a *honorati*-hoz számított és a püspök, a *defensores civitatis* választásánál és ellenőrzésénél szerephez jutott. A meroving városok kis területűek (15—40 ha), kicsiny lélekszámúak, egyházi adminisztrációs központok és még a római korból öröklített helyek voltak. A püspök és a comes jelenléte a civitasban együttesen járult ahhoz, hogy a frank grófság székhelye is a régi római város lett. De ezekkel legalább is egyenrangúan jöhet számításba a *Collegia opificum* továbbélése. Bár ez nem mindenütt állapítható meg, de számos jelből joggal következtethetünk rá.

A kor társadalmát mégsem a városiasodás, hanem ellenkezőleg, a feudalizálódás jegyében látjuk kifermálni. A társadalmi alap nem a város, hanem a nagybirtok. A súlypontáthelyeződés már a későantikorbán megkezdődött, mikor a szenátori nemeség a városból castellumokba és villákba költözött. Ez a folyamat a frank uralom alatt még inkább meggyorsul és megerősödik. A germánág voltaképpeni életformája a paraszti volt Ewig szerint, tehát legalább is kezdetben a városi élet nem vonzotta. A feudalizmus kialakulása a fejlődés irányát egy évezredre megszabta. A jogi vonatkozásokat illetően Ewig úgy vélekedik, hogy a feudalizálódás kezdeteinél legfeljebb a *ius peregrinorum* hatása jöhetne számításba, de még ez is kétséges.

A földbirtok szerepének vizsgálata a kontinuitás más vonalára figyelmeztet. Ez a folytonosság és a település viszonya. M. Roblin a párisi *civitasra* vonatkozóan állapította meg, hogy a helynévadásnál *ga'l* (kelta) nevek a IV. századig, rómaiak a VII. századig, germánok egészen a XIII. századig mutathatók ki. Ebből nyilvánvalóan a kontinuitás térbeli és időbeli terjedelmére és erejére is következtethetünk. Tanulmányunk második felében ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.

A kontinuitás ügy látszik leggyengébben a Limes, az Iller és a Rajna közötti területen valósulhatott meg. A germánok ezeken a területeken, mint *Noricum Enns* alatti részein is olyan korán jelentek meg, hogy hosszabb érintkezés hiányában a római intéstitúciók számukra még ismeretlenek voltak, ezért azok átvétele sem érdekeltette őket. Ahol germán törzsek, bajorok és alemannok a limesen belül kezdtek megtelepedni, az együttélés tartós és hatékony érdeklődést keltett bennük a rómaiak állama és intézménye, jogrendje iránt. Ezeken a területeken — Tirol, Salzburg, Felső-Ausztria, Felső-Bajorország, Churraetia — települési és névadási kontinuitás állapítható meg, a régi római városok továbbélése, sőt a frank Gau-rendszernek a római civitasokhoz illeszkedése is. Ugyanezen a területen az ókeresztény egyházi szervezet sok viszontagság, áthelyezés és vándorlás után is valamennyire fenntartotta magát, északon mindenesetre kevésbé, mint délen. Nagyjából ezt lehet elmondani a Germania II. egykori római területeiről, melyek egyrésze — a *Civitas Batavorum* — már a III. század zavaraiiban elveszett. Az itt és az új határ (Waal) mögött letelepedő frankok korai és azután tartós együttélése a kontinuitás bizonyos mértékét biztosította.

Mindennél elevebb a római-germán együttélés és ezért a kontinuitás is a Rajna-vidéken. A kialakuló frank Gauk a római határvidéki beosztáshoz, a limitatiohoz alkalmazkodtak. Köln, Bonn, Zülpich esetében ez kétségtelen. De a rajnai frank grófságok

a legtöbb esetben a római civitas helyébe lépnek. Kivétel csak az Eifel és Hanegau. Nyilván későbbi települési területek. A rajnai tartományokban a kontinuitás nemcsak a civitasokra vonatkozik, hanem a castellumokra is. Viszont a villa-rendszer minden bizonnyal széttört.

A mai Franciaország területén (Belgium déli részein is) a kontinuitás számára a településtörténeti helyzet általában jóval kedvezőbb. Természetesen különbséget kell tenni az erősebben romanizált Dél (Aquitania és Provence) és a Romania és Germania között nyelvhátárul és szűrőlül szolgáló Észak (a Loire fölött) között. De még itt is különböző zónákat lehet megállapítani. Legszélsőbb és legészakibb a teljesen germanizált Rajnavidék lenne, ettől beljebb, a Maastricht — Trier — Mosel — Metz — Vosges vonaltól délre és nyugatra terült el a meroving birodalom magvát, a királyi birtokokat és székhelyeket magába foglaló vidék. Itt a kontinuitás megőrzésének figyelemreméltó feltevélei voltak. Nagyban-egészben megmaradt a gall-római lakosság, az egyházi szervezet, a későantik városok, a szenátori nemesség is. Erősebb germanizálás csak e terület szélein, Metzről Lüttichig, Beauvaistól Noyonig következett be.

Ehhez a területhez csatlakozott az igen erős kontinuitású, Nyugat- és Dél-Gallia. Itt a későantik társadalom és gazdasági élet minden lényeges elemét megtaláljuk: az egyházi szervezetet, a szenátori rendet, a kuriát és a városi defensorokat, ezeknek oklevéladó működésével együtt, a civitast, mint az egyházi és közigazgatási egységet, a szoros kereskedelmi kapcsolatokat a Földközi tengerrel. A későantik birodalom egyházi-arisztokratikus városköztársaságai is tartották magukat az egészen déli részekben és még a Franciához csatlakozó Loire-vidéken is megjelennek a kritikusan történelmi helyzetekben (pl. 700 körül) az önvédelem autonóm helyi szerveiként. A római tartományi beosztást Aquitania és Provence meg tudta őrizni, az utóbbi még a tartományi igazgatás szervezetét is.

De ez már nem tartott soká. A VIII. századi szaracén betörések Dél-Galliát súlyosan megviselték, és védelmet csak az újra megerősödő, most már karoling Franciától várhatott. Ezt meg is kapta, de nagyobb árért, mint amit a gall-római főnemességnek a gótok és burgundok ellenében nyújtott védelem fejében a Merovingoknak kellett fizetniök. A frankok most lesznek Aquitania, a Rhône-völgy és Provence urai. Ewig szerint a középkor itt csak most kezdődik igazán, de Európa minden más országánál gazdagabb római tradíciók alapján.

Úgy látszik, mintha a kontinuitás foka a „nemzetek” kialakulásához is kritérium lenne. Északról délre így jelenik meg a germán alemann és bajor, a gall-római-frank (francia), és délen a csaknem egészen rómainak maradt aquitán-provençal. Ezek őrizhettek bizonyos ideig egyes kontinuitásos elemeket, de a rómaiakkal már nem voltak azonosak. A történelem már nem a Birodalomban, hanem az országokban és tartományokban folyt tovább.

MEZEY LÁSZLÓ

A. V. SZOLOVJEV:

L'INFLUENCE DU DROIT BYZANTIN DANS LES PAYS ORTHODOXES

(Rel. VI. Suppl. 599—650. 1.)

A bizánci művelődésnek a kelet-európai népekre gyakorolt hatására vonatkozólag sok részletkutatás történt, de a kérdésnek összefoglaló feldolgozásával, Bizánc világtörténeti szerepének egységes képben való megvilágításával még mindég adós a tudomány. Szolovjev referátuma e hatás egyik ágáról, a bizánci jog befolyásáról igyekszik összefoglaló képet adni azoknak a részletkutatásoknak az alapján, amelyeket részben — főleg a szerb jogtörténetre vonatkozólag — maga végzett. Hangsúlyozza, hogy a római jognak a nyugat-európai népekre gyakorolt hatása már alaposan fel van tárva, ezzel szemben az a befolyás, melyet a bizánci jog a kelet-európai és részben az ázsiai népekre gyakorolt, a maga egészében még alig nyert megvilágítást, s e téren mindeddig semmiféle jelentősebb feldolgozás sem jelent meg.

A szerző a bizánci jogfejlődés és jogkodifikálás történetének és az idevonatkozó forrásoknak rövid áttekintése után sorra veszi az egyes, Bizánccal szorosabb kapcsolatban levő s a bizánci művelődés érdekszférájába tartozó orthodox országokat, Bulgáriát, Szerbiát, Romániát, Oroszországot, Örményországot és Grúziát (Görögországot számdékosan mellőzi, a kérdés megvilágítását görög szakemberre bízva). Kimutatja, hogy